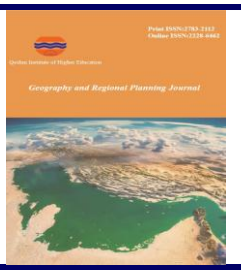
Iranian Association of Geopolitical

Geography and Regional Planning

ISSN (Print): 2783-2112 - ISSN (Online): 2228-6462

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

The Caspian Sea Arms Balance and Iran's Security Strategies in Response to Non-Littoral Actors: The Case of Turkey and Israel

Babak Shafiee[1], Sirus Zolfaghari

1. Department of Political Geography, Faculty of Management and Maritime Commissioner, Imam Khomeini Maritime University, Noshahr , Iran. Email: babakshafiee2599@gmail.com
2. Master's Student in Political Geography. Email: Zolfaghari@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article history:
Received: June 16, 2025
Revised: August 1, 2026
Accepted: October 13, 2026
Published online: November 13, 2026

Keywords:
arms balance
non-littoral actors
Iran's security strategy
4C strategy

Abstract

As a geopolitical and strategic region, the Caspian Sea has, in recent years, experienced shifts in the balance of power driven—contrary to the provisions of the 2018 Convention—by the quiet and gradual influence of actors such as Turkey and Israel on the military and security structures of Azerbaijan and Turkmenistan. This article, using a descriptive-analytical method and relying on open-source materials, examines the security and geopolitical dimensions of this trend. It highlights how the Caspian Sea, despite the formal prohibition of foreign military presence, has become a theater for covert NATO and Israeli competition along Iran's northern borders. In response to this situation, the study proposes a strategic framework for Iran based on the innovative 4C Strategy (Customer, Cost, Convenience, Communication), which emphasizes intelligent engagement with neighboring countries rather than direct confrontation. Within this model, Azerbaijan and Turkmenistan are viewed not as threats but as potential partners.The article argues that Iran should rebuild its geopolitical ties with these states through energy diplomacy, the reconstruction of defense infrastructure, leveraging cultural and religious commonalities, and establishing cooperative security institutions. The study concludes that to preserve and enhance its role in the evolving security order of the Caspian Sea, Iran must go beyond a purely military balancing approach and adopt a participatory, multi-layered strategy focused on trust-building and regional cooperation.

How to cite: shafiee, B. & Zolfaghari, S. (2026). The Caspian Sea Arms Balance and Iran's Security Strategies in Response to Non-Littoral Actors: The Case of Turkey and Israel. Geography and Regional Planning, 16(4),577-592. https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.530523.4288

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

DOI: https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.530523.4288

Introduction

Arms balance plays a vital role in maintaining security and stability, particularly in geopolitically sensitive regions. The Caspian Sea has been an arena of regional and extra-regional competition. Iran and Russia historically sought to restrict the involvement of external powers through bilateral agreements, including the treaties of 1921 and 1940. The 2018 Convention on the Legal Status of the Caspian Sea further emphasized stable arms balance, common security, military confidence-building, and the prohibition of foreign armed forces and hostile use of littoral states' territories. However, the dissolution of the Soviet Union and the emergence of new coastal states transformed the regional balance of power. In recent years, Turkey and Israel have expanded military and defense cooperation with Turkmenistan and Azerbaijan, including the provision of naval equipment, missile systems, and advanced technologies. These developments challenge the spirit of the convention, intensify regional competition, and raise concerns about Iran's national security. This study examines the strategic implications of their expanding influence and proposes appropriate Iranian responses.

Methodology

This study adopts a qualitative approach using a descriptive-analytical method. Data were collected from reliable open sources, including online military tracking systems, satellite platforms, specialized library resources, and military databases. Open-source intelligence (OSINT) was employed to monitor regional military and naval developments. The analytical process involved data collection, source validation, pattern identification, and preparation of the final intelligence report.

Results and Discussion

The findings reveal that the collapse of the Soviet Union in 1991 fundamentally transformed the geopolitical balance in the Caspian Sea, creating new opportunities for regional and extra-regional actors. Turkey and Israel have gradually expanded their influence through military cooperation, technological transfers, intelligence activities, and defense support to Azerbaijan and Turkmenistan. Turkey has strengthened its strategic position through naval equipment supplies, military training, defense cooperation, and infrastructure development, particularly in Turkmenistan and Azerbaijan. Israel, meanwhile, has expanded its security relations with Azerbaijan and Turkmenistan through advanced naval systems, missile technologies, unmanned aerial vehicles, surveillance capabilities, and technical assistance. These developments have challenged the security arrangements established under the 2018 Convention on the Legal Status of the Caspian Sea and raised concerns regarding the prohibition of foreign military presence. The findings also indicate that the growing military capabilities of neighboring countries have altered the regional arms balance and increased security pressures on Iran. Applying the 4C strategic framework suggests that Iran should strengthen relations through identifying strategic partners, managing cooperation costs, facilitating regional interactions, and developing effective communication channels. Consequently, participatory balancing and regional confidence-building are essential to protecting Iran's strategic interests.

Conclusion

The recent geopolitical developments in the Caspian Sea, particularly the growing involvement of non-littoral actors such as Turkey and Israel, have fundamentally challenged the region's security order and arms balance. Through military cooperation, technological transfers, intelligence activities, and defense assistance, these actors have expanded their influence in Azerbaijan and Turkmenistan, creating new strategic challenges for Iran and raising concerns about compliance with the 2018 Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. The findings indicate that Iran cannot effectively address these developments solely through legal objections or traditional military deterrence. Instead, it requires a flexible, multidimensional, and forward-looking strategy based on regional realities and mutual interests. In this regard, applying the 4C analytical framework provides an appropriate foundation for redefining Iran's regional engagement. The framework emphasizes identifying neighboring countries as strategic

partners, evaluating the political, economic, cultural, and security costs of cooperation, facilitating practical interactions, and establishing effective communication channels. Accordingly, Iran should prioritize participatory balancing rather than direct confrontation with external actors. Utilizing its geographical position, transit infrastructure, indigenous defense capabilities, energy resources, and cultural and linguistic commonalities can strengthen its relations with Azerbaijan and Turkmenistan. Furthermore, developing regional security mechanisms, expanding defense diplomacy, promoting joint economic and energy projects, and strengthening academic, cultural, and institutional cooperation can contribute to building mutual trust. Such initiatives would help reduce the attractiveness of alternative partnerships with external powers and enhance Iran's strategic position. Ultimately, sustainable security in the Caspian Sea requires cooperation among littoral states, respect for existing legal commitments, and balanced regional arrangements. Iran's ability to combine strategic rationality, diplomatic flexibility, and practical initiatives will determine its capacity to influence the emerging regional order, protect its national interests, and maintain stability in this strategically important maritime region.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲- ۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲ -۲۷۸۳

Homepage: https://www.jgeoqeshm.ir/

انجمن ژئوپلیتیک ایران

توازن تسلیحاتی دریای خزر و راهبردهای امنیتی ایران در مواجه با بازیگران غیر ساحلی: نمونه موردی ترکیه و اسرائیل

بابک شفیعی ✉[۱]، سیروس ذوالفقاری[۲]

۱نویسنده مسئول. گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده مدیریت و کمیسر دریایی، دانشگاه علوم دریایی امام خمینی(ره)، نوشهر، ایران. رایانامه: babakshafiee2599@gmail.com

۲ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی. رایانامه: zolfaghari@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۶
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۵/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۲۱
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۸/۲۲

کلیدواژه ها:
توازن تسلیحاتی
بازیگران غیرساحلی
راهبرد امنیتی ایران
راهبرد C۴

چکیده

دریای خزر به‌عنوان منطقه‌ای ژئوپلیتیکی و راهبردی، در سال‌های اخیر با دگرگونی‌هایی در توازن قدرت روبه‌رو شده است؛ تحولاتی که برخلاف مفاد کنوانسیون ۲۰۱۸، ناشی از نفوذ آرام و تدریجی بازیگرانی مانند ترکیه و اسرائیل در ساختارهای نظامی و امنیتی جمهوری آذربایجان و ترکمنستان است. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع منبع‌باز، ابعاد امنیتی و ژئوپلیتیکی این روند را بررسی کرده و نشان می‌دهد که چگونه دریای خزر به‌رغم ممنوعیت رسمی حضور نیروهای بیگانه، به عرصه رقابت‌های پنهان ناتو و اسرائیل در حاشیه شمالی ایران تبدیل شده است. در واکنش به این شرایط، پژوهش با استفاده از راهبرد ابتکاری چهارسی (مشتری، هزینه، سهولت، ارتباطات)، چارچوبی راهبردی برای ایران ارائه می‌دهد که به‌جای رویارویی مستقیم، بر تعامل هوشمندانه با همسایگان متمرکز است. در این الگو، آذربایجان و ترکمنستان نه به‌عنوان تهدید، بلکه به‌عنوان شرکای بالقوه در نظر گرفته می‌شوند و پیشنهاد می‌شود که ایران از طریق دیپلماسی انرژی، بازسازی زیرساخت‌های دفاعی، بهره‌گیری از اشتراکات فرهنگی-مذهبی و ایجاد نهادهای همکاری امنیتی، پیوندهای ژئوپلیتیکی خود با این کشورها را بازسازی کند.نتیجه‌گیری پژوهش آن است که ایران برای حفظ و تقویت نقش خود در نظم جدید امنیتی دریای خزر، باید از الگوی موازنه‌سازی صرفاً نظامی عبور کرده و به‌سوی نوعی موازنه‌سازی مشارکتی و چندلایه با تمرکز بر اعتمادسازی و همکاری منطقه‌ای حرکت کند..

استناد: شفیعی، بابک و ذوالفقاری، سیروس. (۱۴۰۵). توازن تسلیحاتی دریای خزر و راهبردهای امنیتی ایران در مواجه با بازیگران غیر ساحلی: نمونه موردی ترکیه و اسرائیل. جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۶(۴)، ۵۷۷-۵۹۲. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.530523.4288

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

© نویسندگان.

مقدمه

توازن تسلیحاتی در هر منطقه، به‌ویژه در حوزه‌های جغرافیایی حساس، نقشی حیاتی در حفظ امنیت و ثبات آن منطقه ایفا می‌کند. (Mearsheimer,2001:430) دریای خزر به‌عنوان یکی از مناطق مهم ژئوپلیتیکی و راهبردی، همواره کانون رقابت‌های قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است. (Kubicek, 2013:175) در گذشته، ایران و روسیه تلاش می‌کردند با توافق‌های دوجانبه، از ورود کشورهای ثالث به این حوزه جغرافیایی جلوگیری کنند. نمونه‌هایی از این سیاست را می‌توان در قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ میان ایران و روسیه مشاهده کرد(اسمعیل‌پورروشن وعزتی, ۱۳۸۸: ۶۷; توحیدی, ۱۳۸۴). با این حال، جدیدترین چارچوب حقوقی دریای خزر در کنوانسیون ۲۰۱۸ رژیم حقوقی دریای خزر ترسیم شده است(کیخسروی وضیایی, ۱۴۰۰). تفاوت اساسی این کنوانسیون با اسناد پیشین، جایگزینی اصطلاح کشور ثالث با کشورهای غیرساحلی است، که به‌وضوح بر محدودسازی نفوذ کشورهایی که مرز مشترکی با خزر ندارند، تأکید دارد.بر اساس مفاد ماده ۳ و بندهای ۴، ۵، ۶ و ۷ این کنوانسیون، اصولی همچون حفظ توازن پایدار تسلیحاتی، تأمین امنیت مشترک، اجرای تدابیر اعتمادساز نظامی، ممنوعیت استقرار نیروهای مسلح خارجی، و منع استفاده از قلمرو کشورهای ساحلی برای اقدامات نظامی علیه یکدیگر مورد تأکید قرار گرفته است. این مقررات، در راستای تثبیت امنیت منطقه‌ای و جلوگیری از حضور و مداخله قدرت‌های فرامنطقه‌ای در دریای خزر تدوین شده‌اند.

بااین‌حال، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و ظهور کشورهای جدید در حاشیه این دریا، موازنه قدرت را تغییر داده و رقابت‌های ژئوپلیتیکی را شدت بخشیده است (Brown et al., 2023: 152). تاکنون هیچ‌یک از توافقات پس از فروپاشی شوروی نتوانسته‌اند سیاست محدودسازی بازیگران فرامنطقه‌ای را به‌طور کامل اجرایی کنند (Kubicek, 2013: 179) در سال‌های اخیر، همکاری نظامی برخی کشورهای ساحلی با بازیگران خارجی، از جمله ترکیه و اسرائیل، چالش‌های جدیدی را برای امنیت و رژیم حقوقی دریای خزر به وجود آورده است. ترکیه با بهره‌گیری از ظرفیت‌های صنایع دفاعی خود، به‌ویژه شرکت‌های کشتی‌سازی همچون درسان و گلهام که در ارتباط با ناتو هستند، اقدام به تجهیز ترکمنستان کرده است (Jane's, 2021).. ناوچه‌های دنیزخان ، قایق‌های گشتی توزلا و سامانه‌های دفاع هوایی سیمباد آریسی شرکت ام بی¬دی ای از جمله تجهیزاتی هستند که توان دریایی ترکمنستان را افزایش داده‌اند(Scarano & Dominguez, 2021; GlobalSecurity.org, n.d).. هم‌زمان، اسرائیل نیز با تأمین شناورهای پیشرفته‌ای همچون ساعر ۶۲ و ناوچه شالداق ام کاوی سامانه‌های موشکی اسپایک نلوز و ای آر و سرمایه‌گذاری مشترک در تولید پهپادهای نظامی، قدرت دریایی آذربایجان را به‌طور چشمگیری تقویت کرده است(FMS, 2023; Naval Analyses, 2017; Naval News, 2021).. از منظر دانش اطلاعات نظامی، عملکرد واحدهای نظامی در چنین محیطی، بدون بهره‌گیری از ظرفیت‌های مستشاری و پشتیبانی فنی کشورهای غیرساحلی، با چالش‌های جدی مواجه خواهد بود. به نظر می‌رسد که حضور ناتو، هدایتگر ورود ترکیه و اسرائیل به این پهنه آبی شده و این امر به چالشی جدی برای کشورهای سنتی منطقه، به‌ویژه ایران و روسیه، تبدیل شده است.

این تحولات، موازنه قدرت در دریای خزر را دستخوش تغییر کرده و پیامدهای امنیتی گسترده‌ای برای منطقه، به‌ویژه ایران، به دنبال داشته است. افزایش توان نظامی آذربایجان و ترکمنستان، به‌ویژه در مجاورت ناوگان شمالی ایران، می‌تواند تهدیدی مستقیم برای امنیت ملی ایران محسوب شود. از سوی دیگر، حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای و نهادهای وابسته به ناتو، اصول کنوانسیون ۲۰۱۸ را تضعیف کرده و مشروعیت رژیم حقوقی دریای خزر را با چالش مواجه ساخته است. این روند، علاوه بر افزایش رقابت تسلیحاتی میان کشورهای ساحلی، خطر بروز درگیری‌های نظامی را نیز افزایش داده و امکان ورود بازیگران بین‌المللی به بحران‌های منطقه‌ای را تقویت می‌کند. افزون بر این، توسعه قدرت دریایی همسایگان شمالی، انعطاف‌پذیری عملیاتی نیروی دریایی ایران را کاهش داده و محدودیت‌هایی برای دسترسی استراتژیک آن در دریای خزر ایجاد کرده است.

با توجه به این چالش‌ها، ضروری است که ایران راهبردهای مؤثری را برای مقابله با تهدیدات امنیتی ناشی از گسترش همکاری‌های نظامی ترکیه و اسرائیل در دریای خزر تدوین کند. در این راستا، این پژوهش ابتدا مفهوم راهبرد، ابعاد و ویژگی‌های مادی آن را بررسی کرده و در نهایت، راهکارهایی مبتنی بر باید ها جهت تدوین راهبردی مبتنی بر وضعیت ایران در منطقه دریای خزر ارائه خواهد داد.

پیشینه تحقیق:

ردیف	عنوان پژوهش	نام پژوهشگران	روش تحقیق	نتایج کلیدی	سال انتشار
۱	تحولات ژئوپلیتیک در حوزه دریای خزر و تغییر نقش قدرتهای بزرگ در این منطقه	حاکم قاسمی و زهرا ناظری	روش تحقیق این مقاله توصیفی-تحلیلی است و بر اساس ماهیت نظری موضوع تدوین شده است.	پس از فروپاشی شوروی، رقابت قدرت‌های بزرگ بر سر منابع، نفوذ و مسیرهای انرژی باعث افزایش بی‌ثباتی در منطقه خزر شد.	۱۳۹۰
۲	تاثیر نظامی کردن حوزه دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	محمدحسن شیخ الاسلامی و همکاران	تحلیل محتوای کیفی با استناد به منابع کتابخانه‌ای و اسنادی.	نظامی سازی خزر موازنه قدرت را مختل کرده، امنیت ملی ایران را در ابعاد سیاسی، اقتصادی و نظامی تهدید میکند.	۱۳۹۴
۳	ژئوپلیتیک و موازنه قدرت در دریای خزر	یوسف مولایی و دیان جانباز	تحلیل محتوای کیفی با استناد به منابع کتابخانه‌ای و اسنادی.	رقابت ژئوپلیتیک و انرژی در خزر، موازنه قدرت بین روسیه، ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا را شکل داده و امنیت منطقه را تحت تأثیر قرار میدهد.	۱۳۹۵
۴	تأثیر عوامل ژئوپلیتیک نظامی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران	حبیب‌الله سیاری و علی‌اصغر بیک بیلندی	استفاده از تحلیل آماری، بررسی اسناد، مصاحبه و پرسشنامه، روش‌های کمی و کیفی.	عوامل ژئوپلیتیکی نقش مهمی در راهبرد دفاعی دارند. توازن نظامی، سیاست منطقه‌ای و بهره‌گیری از فرصت‌ها تعیین‌کننده امنیت دریای خزر است	۱۳۹۶
۵	منابع انرژی و حضور قدرتهای فرامنطقه‌ای در دریای خزر	ماری ملکی و علی اکبر جعفری	این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از منابع علمی انجام شد	حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در دریای خزر تأثیر چشمگیری بر امنیت و توزیع منابع داشته و نیازمند همکاری‌های دیپلماتیک است.	۱۳۹۷
۶	مواجهه با بازیگران غیر ساحلی: گزینه‌های استراتژیک ایران	فاطمه شایان، مهدی سجادی	رویکرد ترکیبی	دخالت ترکیه و اسرائیل در درگیری‌های منطقه‌ای بر محاسبات امنیتی ایران تأثیر می‌گذارد و نیاز به یک استراتژی انعطاف‌پذیر دارد.	۲۰۱۹
۷	تعادل تسلیحاتی دریای خزر: مطالعه پویایی‌های منطقه‌ای	امیر حسین حسن روحانی	تحلیل کمی	تعادل تسلیحاتی دریای خزر به طور قابل توجهی تحت تأثیر حضور نظامی روسیه و بازدارندگی استراتژیک ایران قرار دارد.	۲۰۲۰
۸	استراتژی‌های امنیتی ایران در منطقه خزر	محمد رضا علی اکبری	تحلیل کیفی	ایران از طریق اتحادهای استراتژیک با بازیگران نطقه‌ای،	۲۰۲۲

					نقش مهمی در استراتژی‌های امنیتی خود در برابر بازیگران غیر ساحلی ایفا می‌کند	
۹	The Role of the United States in the Caspian Sea Arms Balance: Implications for Iran-Russia Relations	William Jenkins, Lisa Nguyen	تحلیل ژئوپلیتیکی	بررسی نقش ایالات متحده در توازن تسلیحاتی دریای خزر و تأثیر آن بر روابط ایران و روسیه	2010
۱۰	A Comparative Analysis of Arms Balance in the Caspian and Black Seas	James Wilson, Robert Martin	تحلیل تطبیقی	تحلیل مقایسه‌ای توازن تسلیحاتی دریای خزر با دریای سیاه	2012
۱۱	China's Military Presence in the Caspian Sea: A Political Analysis	Mark Davis, Sarah Taylor	تحلیل سیاسی	ارزیابی تأثیر حضور نظامی چین در دریای خزر بر توازن قدرت منطقه‌ای	2015
۱۲	Deterrence Strategies in the Caspian Sea: Implications for Regional Security	Emily Johnson, David Lee	تحلیل استراتژیک	بررسی استراتژی‌های بازدارندگی در دریای خزر و تأثیر آن بر امنیت منطقه‌ای	2018
۱۳	The Caspian Sea Arms Balance: A Quantitative Analysis	John Smith, Michael Brown	تحلیل کمی	تحلیل توازن تسلیحاتی دریای خزر با تأکید بر نقش روسیه و ایران	2020
۱۴	Evolving Balance of Power in the Middle East: Iran-Israel Standoff Shaping Iranian Foreign Policy	Rida Tanvir, Syed Qandil Abbas	ترکیبی	درگیری اسرائیل و ایران به طور قابل توجهی سیاست خارجی ایران را شکل می دهد، بر ثبات منطقه ای، استراتژی های نظامی و خطر بالقوه تشدید تنش تأثیر می گذارد.	2024

پژوهش‌های پیشین درباره امنیت دریای خزر عمدتاً بر سه محور اصلی تمرکز داشته‌اند: رقابت قدرت‌های بزرگ به‌ویژه روسیه و آمریکا، سیاست‌های نظامی و همکاری‌های امنیتی کشورهای ساحلی، و چالش‌های حقوقی مرتبط با رژیم حقوقی دریای خزر. این مطالعات عمدتاً تعاملات میان کشورهای ساحلی را مورد توجه قرار داده‌اند و نقش بازیگران غیرساحلی و میان‌رده مانند ترکیه و اسرائیل کمتر به‌صورت مستقل و عمیق بررسی شده است. همچنین، شیوه‌های نفوذ غیرمستقیم این بازیگران، به‌ویژه در حوزه همکاری‌های نظامی و فناوری‌های تسلیحاتی، تا کنون مورد تحلیل جامع قرار نگرفته بود. این پژوهش با رویکردی ژئواستراتژیک و مبتنی بر داده‌های تسلیحاتی و سیاست‌های نظامی، به بررسی تأثیر حضور نظامی و تسلیحاتی ترکیه و اسرائیل در دریای خزر می‌پردازد و مسیرهای تغییر توازن قوا در منطقه را تحلیل می‌کند. استفاده از منابع جدید و تحلیل‌های به‌روز، این تحقیق را متمایز می‌کند و چارچوبی روشن برای ارزیابی پیامدهای امنیتی نفوذ بازیگران غیرساحلی در منطقه ارائه می‌دهد. این رویکرد جامع و تحلیلی، خلأ اطلاعاتی پیشین را پر کرده و اهمیت راهبردهای دفاعی و امنیتی در شرایط کنونی دریای خزر را برجسته می‌سازد.

بنیادهای مفهومی

در این مقاله، بخشی با عنوان بنیادهای مفهومی برای رفع ابهام و افزایش دقت نظری گنجانده شده است. هدف این بخش، تبیین مفاهیم کلیدی با بار مفهومی بالا و چندوجهی پیش از ورود به بحث‌های تحلیلی است تا چارچوبی شفاف و منسجم برای مخاطب فراهم شود. مفهوم راهبرد، که معادل فارسی استراتژی است، ابتدا در زمینه نظامی به کار می‌رفت و به‌معنای هنر به‌کارگیری نیروها

برای دستیابی به اهداف جنگی تعریف شده است (کلاوزویتس، ۱۹۷۶). تعاریف مدرن‌تر از راهبرد شامل الگویی از تصمیم‌ها در طول زمان (مینتزبرگ) و تنظیم هدفمند منابع برای تحقق اهداف ملی (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴) است. در این مقاله، راهبرد به عنوان رویکردی منعطف و بهینه در استفاده از منابع محدود برای رسیدن به اهداف کلان و خرد تعریف شده است. همچنین، مفهوم توازن تسلیحاتی به وضعیت تعادلی در نوع و کیفیت تسلیحات میان کشورها اشاره دارد که مانع برتری یکجانبه و جلوگیری از جنگ می‌شود. کلاوزویتس (۱۹۷۶) و مورگنتاو (۱۹۴۸) آن را ابزار پیشگیری از سلطه و درگیری‌های نظامی می‌دانند و والتز (۱۹۷۹) نقش بازدارندگی آن را در نظام بین‌الملل برجسته می‌کند. در این مقاله، توازن تسلیحاتی به حفظ امنیت و ثبات در مناطق حساس ژئوپلیتیکی مانند دریای خزر مرتبط است.

مبانی نظری

مبانی نظری پژوهش: کاربست راهبرد چهارسی۱ در تحلیل ژئوپلیتیکی

استراتژی چهارسی که نخستین‌بار در سال ۱۹۹۰ توسط رابرت لائوتربورن۲ معرفی شد، چارچوبی انسان‌محور در بازاریابی است که به‌عنوان جایگزینی برای مدل سنتی چهارپی ارائه شد. در این مدل، چهار عنصر اصلی شامل مشتری۳ هزینه۴ راحتی۵ و ارتباطات۶ تعریف می‌شوند (Gawor & Hoberg, 2019:24). برخلاف رویکرد محصول‌محور چهارپی راهبرد چهارسی تمرکز خود را بر درک نیازها، محدودیت‌ها و روابط واقعی مخاطبان هدف قرار می‌دهد و غالباً در بازاریابی نوین، مدیریت استراتژیک، و ارتباطات اجتماعی به کار می‌رود (Zhang et al., 2023:113).این پژوهش، برای نخستین‌بار، از چارچوب چهارسی به‌عنوان ابزار تحلیلی در حوزه ژئوپلیتیک استفاده می‌کند؛ به‌ویژه برای تحلیل سیاست‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر. دلیل ورود این چارچوب به تحلیل ژئوپلیتیکی آن است که محیط سیاست خارجی، خصوصاً در مناطق پرمناقشه‌ای چون خزر، دیگر صرفاً بر اساس منطق سخت‌افزار نظامی و رقابت‌های سنتی قابل فهم نیست، بلکه نیازمند فهم پویاتر، مشارکتی‌تر و مبتنی بر ادراکات ذی‌نفعان است.در این رهیافت، کشورهای همسایه مانند ترکمنستان و آذربایجان به‌عنوان «مشتریان راهبردی» تعریف می‌شوند. در تحلیل ارائه‌شده، ابتدا هزینه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی سیاست‌های ایران بررسی می‌شود . سپس میزان سهولت اجرای راهبردها در شرایط پرریسک منطقه‌ای تحلیل می‌گردد .در ادامه، نقش ارتباطات مؤثر اعم از دیپلماسی عمومی، فرهنگی، رسانه‌ای و دینی در انسجام و اثرگذاری سیاست خارجی ارزیابی می‌شود .چارچوب ۴ Cبه ما امکان می‌دهد بازتعریف قدرت را نه به‌عنوان پدیده‌ای ایستا، بلکه به‌مثابه محصول تعامل اجتماعی، فرهنگی و ژئوپلیتیکی درک کنیم.

روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد کیفی و بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. گردآوری داده‌ها مبتنی بر منابع آشکار و معتبر، شامل فضای مجازی، سامانه‌های ردیابی نظامی، پلتفرم‌های ماهواره‌ای و منابع کتابخانه‌ای تخصصی بوده است. در این چارچوب، از رویکرد اطلاعات منبع‌باز۷ استفاده شده که به دلیل گستره وسیع، قابلیت به‌روزرسانی سریع و هزینه پایین، یکی از کارآمدترین روش‌ها برای رصد تحرکات نظامی و دریایی در محیط‌های ژئوپلیتیکی به‌شمار می‌رود. منابع مورد استفاده شامل سامانه‌های ردیابی آنلاین مانندمرین ترافیک۸ . ایرترافیک۹ پلتفرم‌های ماهواره‌ای نظیرگوگل ارث پرو۱۰ و ساینتل هاب۱۱، و کتاب‌های مرجع تخصصی از جمله مجموعه داده‌های نظامی دایره المعارف مرجع جینز۱۲بوده است.فرآیند تبدیل داده‌های خام به

1 4C
2 Robert Lauterborn
3 Customer
4 Cost
5Convenience
6 Communication
7 Open Source Intelligence – OSINT
8 MarineTraffic.com
9 AirTraffic.com
10 Google Earth Pro
11 Sentinel Hub
12 IHS Jane’s

اطلاعات قابل تحلیل در این تحقیق براساس یک شیوه استاندارد تحلیل خبر نظامی انجام شده که در چهار گام صورت می‌گیرد: ۱-گردآوری داده‌های آشکار،۲- اعتبارسنجی منابع و محتوای داده‌ها، ۳-تحلیل و استخراج الگوهای معنادار، و ۴- تنظیم گزارش اطلاعاتی نهایی (Wang et al., 2023: 244). این روش، امکان شناسایی روندها و سنجش قابلیت‌های بازیگران منطقه‌ای را با تکیه بر داده‌های میدانی و آشکار فراهم می‌آورد.

یافته ها

وضع موجود

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱، کشورهای تازه‌استقلال یافته قزاقستان، ترکمنستان و جمهوری آذربایجان در حاشیه دریای خزر ظاهر شدند که توازن قدرت در این منطقه را به‌طور اساسی تغییر داد (بیک محمدی، ۱۳۸۵). این کشورها در ابتدا به دلیل وابستگی نظامی، اقتصادی و سیاسی به روسیه، روابط خود را عمدتاً در چارچوب سازمان کشورهای مستقل مشترک‌المنافع حفظ کردند (کولایی و عزیزی، ۲۰۱۱). اهمیت دریای خزر با منابع عظیم نفت و گاز مانند شاه‌دنیز، کاشاگان و گالکینیش و نقش کلیدی آن در پروژه‌های ترانزیتی بین‌المللی همچون کریدور شمال-جنوب و کمربند و جاده چین افزایش یافت (Pushkareva, 2021; Bahgat, 2002).با این حال، تعیین رژیم حقوقی خزر تا سال ۲۰۱۸ چالش‌برانگیز باقی ماند و کنوانسیون آکتائو گامی مهم بود اما ابهامات درباره فعالیت‌های نظامی و تقسیم منابع همچنان وجود دارد. این تحولات باعث شد که بازیگران فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای مانند ترکیه و اسرائیل به‌خاطر منافع ژئوپلیتیکی و انرژی وارد دریای خزر شوند. ترکیه با تکیه بر پیوندهای قومی و فرهنگی با کشورهای ترک‌زبان و اسرائیل با اهداف خاص خود، نقش مهمی در تحولات امنیتی و موازنه قدرت این منطقه ایفا می‌کنند .(Latsabidze, 2022; Kim & Blank, 2016) بررسی این بازیگران و اهدافشان محور اصلی این پژوهش است.

نیات راهبردی ترکیه در منطقه خزر

ترکیه در دریای خزر با تلفیق سه بُعد ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و ژئواستراتژیکی به دنبال ایفای نقشی کلیدی است (کلاری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۹). سیاست خارجی آنکارا ترکیبی از دو رویکرد است: نخست، گرایش‌های نئوعثمانی حزب عدالت و توسعه که به دنبال افزایش نفوذ در قفقاز و آسیای مرکزی است(Bolukbasi, 1998: 411-413) ، و دوم، دکترین «صفر مشکل» با همسایگان که بر تعامل منطقه‌ای تأکید دارد .(Petriaiev, 2022; Royer) با وجود هم‌زمانی این رویکردها، به نظر می‌رسد اولویت با منافع ژئواستراتژیک و انرژی‌محور است.

ترکیه، در مقام عضو ناتو، با هدف مهار نفوذ روسیه و ایران و ایفای نقش به‌عنوان پل انرژی شرق-غرب، در پروژه‌های زیرساختی و انرژی خزر مشارکت فعال دارد (نخعی و ذوالقدر، ۱۴۰۲: ۵۴؛ تیشه‌یار و گرجی، ۱۳۹۵: ۷۸). این رویکرد را می‌توان بیشتر بازتابی از منافع ژئوپلیتیکی و راهبردی آنکارا دانست تا صرفاً تداوم گفتمان نئوعثمانی. در نتیجه، حضور ترکیه در خزر تلاشی چندبُعدی برای تقویت جایگاه منطقه‌ای و ایفای نقش واسط در معادلات انرژی و امنیتی اوراسیاست.

نیات راهبردی اسرائیل در منطقه خزر

حضور فزاینده اسرائیل در منطقه ژئوپلیتیکی خزر را می‌توان در سه بُعد امنیتی، دیپلماتیک و اقتصادی تحلیل کرد. نخست، اسرائیل در راستای مهار ایران، روابط نظامی و اطلاعاتی خود با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان را گسترش داده است. این همکاری‌ها شامل انتقال فناوری‌های دفاعی، حضور مستشاران نظامی و تبادل اطلاعات است که در بحران قره‌باغ نیز نمود یافته‌اند (ابراهیمی کیاپی وزارعی، ۱۳۹۹: ۱۳۶؛ Bahgat, 2010: 409). دوم، تل‌آویو در چارچوب ابتکار ابراهیم تلاش دارد با کشورهای مسلمان حاشیه خزر همکاری‌های فناورانه و اقتصادی در حوزه‌هایی چون کشاورزی، سایبر و پزشکی برقرار سازد تا ضمن کاهش انزوای خود، تصویری توسعه‌گرا ارائه دهد (Oztig, 2023: 63). سوم، منابع غنی انرژی خزر برای اسرائیل فرصتی اقتصادی به‌منظور کاهش وابستگی انرژی و افزایش نفوذ در نظم انرژی منطقه‌ای است. سرمایه‌گذاری در خطوط لوله و زیرساخت‌های انرژی در آذربایجان، ترکمنستان و گرجستان بخشی از این راهبرد محسوب می‌شود (Allahyarov, 2022: 3810). این سه‌لایه به اسرائیل جایگاهی ژئوپلیتیکی در خزر بخشیده که با منافع قدرت‌های سنتی در تضاد است.

ترکمستان و روابط نظامی با ترکیه ی نماینده ناتو

در چارچوب رقابت‌های ژئوپلیتیکی منطقه خزر، ترکیه با بهره‌گیری از دیپلماسی نظامی و صنایع دفاعی بومی، جایگاهی راهبردی در ترکمنستان به‌دست آورده است؛ جایگاهی که فراتر از همکاری دوجانبه و در راستای گسترش نفوذ ناتو در این منطقه بسته تلقی می‌شود (Avatkov & Ryzhenkov, 2022). با وجود ممنوعیت رسمی حضور نظامی کشورهای غیرساحلی طبق کنوانسیون ۲۰۱۸ خزر (Pietkiewicz, 2021)، آنکارا از طریق تأمین تجهیزات پیشرفته دریایی همچون ناوچه دنیزخان، شناورهای کلاس سرهت، پهپادهای بایراکتار و موشک‌های آتامکا، نفوذ خود را در ساختار دفاعی ترکمنستان تعمیق داده است.ترکیه تنها به صادرات تسلیحات بسنده نکرده و با اعزام مشاوران نظامی، مشارکت در توسعه زیرساخت‌های بندری ترکمن‌باشی، و سرمایه‌گذاری در شرکت‌های دفاعی ترکمن، شبکه‌ای از نفوذ راهبردی ایجاد کرده است. این اقدامات بخشی از راهبرد گسترده‌تر ترکیه برای حضور فعال در مناطق پیرامونی اوراسیاست؛ حضوری که در نبود قدرت‌های غربی در خزر، آنکارا را به نماینده نانوشته ناتو بدل ساخته است.چنین روندی با منافع روسیه، ایران و حتی چین در تضاد بوده و زمینه‌ساز رقابت‌های ژئوپلیتیکی جدید است؛ رقابت‌هایی که احتمالاً نه از مسیر درگیری مستقیم، بلکه در قالب بازتعریف نظم امنیتی خزر و رقابت بر سر نفوذ شکل خواهند گرفت.

همکاری نظامی جمهوری آذربایجان و ترکیه و جای پای راهبردی ناتو در منطقه خزر

در سال‌های اخیر، ترکیه با تقویت همکاری‌های نظامی با جمهوری آذربایجان، نفوذ ژئوپلیتیکی خود را در منطقه خزر به‌طور چشمگیری گسترش داده است .(Jajanidze, 2022) این اتحاد راهبردی، که با شعار «یک ملت، دو دولت» تعریف می‌شود، در حوزه‌هایی چون انتقال فناوری نظامی، آموزش نیروها، و برگزاری رزمایش‌های مشترک تعمیق یافته است .(Karayel, 2024) مشارکت فعال ترکیه در جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ از طریق پهپادهای بایراکتار نقطه‌عطفی در ارتقای قدرت نظامی آذربایجان بود. تحویل تسلیحات پیشرفته نظیر توپخانه فرتینا، راکت‌های تی آر جی-۳۰۰ و سامانه‌های پدافندی حصار نشان‌دهنده سطح بالای اعتماد و همکاری دو طرف است.در بخش دریایی، ترکیه با ارائه شناورهای گشتی و سامانه‌های فرماندهی، به ارتقای توان دفاعی ساحلی آذربایجان کمک کرده است .(Karayel, 2024) حضور مشاوران نظامی ترکیه‌ای و برگزاری رزمایش‌هایی مانند "تور آز" بیانگر تدوین دکترین عملیاتی مشترک و فرماندهی هماهنگ است. بندر باکو نیز به مرکز لجستیکی و آموزشی این همکاری‌ها تبدیل شده و میزبان پروژه‌هایی در حوزه پهپاد، دفاع سایبری و شناسایی ماهواره‌ای است.(Soloviova, 2023) گرچه کنوانسیون ۲۰۱۸ خزر حضور نظامی کشورهای غیرساحلی را ممنوع کرده، نقش ترکیه در قالب مشاوره و آموزش، بدون ایجاد پایگاه رسمی، می‌تواند به چالش‌های حقوقی منجر شود. این همکاری، نمونه‌ای پیشرفته از هم‌سویی دفاعی در چارچوب ناتو در اوراسیاست.

روابط نظامی و دریایی ترکمنستان و اسرائیل: تعامل راهبردی در بافت ژئوپلیتیکی خزر

روابط امنیتی میان ترکمنستان و اسرائیل در سال‌های اخیر به‌رغم نبود پوشش رسانه‌ای گسترده، به‌صورت آرام و تدریجی تقویت شده است. این همکاری، برخاسته از منافع مشترک در حوزه‌های اطلاعاتی، نظارتی و مهار منطقه‌ای، به‌ویژه در برابر ایران، بخشی از راهبرد گسترده‌تر اسرائیل برای نفوذ در آسیای مرکزی و منطقه خزر است (Muratkhan & Abildayev, 2024: 115). ترکمنستان که خود را بی‌طرف می‌داند، شراکت امنیتی با اسرائیل را به‌گونه‌ای مدیریت کرده که با اصل بی‌طرفی‌اش تعارض نداشته باشد (Mirzekhanov, 2023: 94). همکاری‌ها بیشتر در حوزه‌های غیرتهاجمی نظیر دفاع سایبری، نظارت الکترونیکی، و شناسایی دریایی انجام شده‌اند و شرکت‌هایی چون صنایع هوافضای اسرائیل و البیت سیستمز، فناوری‌های با کاربرد دوگانه در اختیار ترکمنستان قرار داده‌اند (Janes, 2023: 211).

گرچه حضور مستقیم شناورهای اسرائیلی تأیید نشده، اما احتمال تجهیز ناوچه‌های ترکمنستانی به حسگرها و سامانه‌های اسرائیلی مطرح است. همچنین، اسرائیل در آموزش و ارائه مشاوره فنی، به‌ویژه در زمینه اطلاعات ضدتروریستی و نظارت دریایی، نقش فعالی ایفا کرده است. افتتاح سفارت اسرائیل در عشق‌آباد در ۲۰۲۳ نمادی از گسترش رسمی این شراکت است.

از منظر ژئوپلیتیکی، این همکاری‌ها بخشی از راهبرد اسرائیل برای محدودسازی نفوذ ایران و حضور در کریدورهای زمینی اوراسیاست. اگرچه فعالیت‌های اسرائیل به‌صورت رسمی غیرنظامی معرفی می‌شوند، اما ماهیت دوگانه فناوری‌ها می‌تواند پرسش‌هایی درباره نفوذ عملیاتی غیرمستقیم در منطقه خزر ایجاد کند (Ghariani, 2024: 20).

روابط نظامی و دریایی آذربایجان و اسرائیل: تعامل راهبردی در بافت ژئوپلیتیکی خزر

روابط دفاعی جمهوری آذربایجان و اسرائیل طی سال‌های اخیر فراتر از حوزه‌های زمینی و هوایی، به شکل چشمگیری به بُعد دریایی نیز گسترش یافته است. این همکاری که با هدف تأمین امنیت زیرساخت‌های انرژی و مهار نفوذ ایران در دریای خزر شکل گرفته، شامل انتقال فناوری‌های پیشرفته دریایی، تسلیحاتی و پهپادی از سوی اسرائیل به آذربایجان است (Idan & Shaffer, 2022). اسرائیل با تحویل شناورهای گشتی کلاس ساعر ۶۲ و شالداق، و موشک‌های اسپایک نلاس و اسپایک ایر، نقش کلیدی در نوسازی نیروی دریایی آذربایجان ایفا کرده است (Janes, 2023). همچنین، پهپادهای خانواده هرمس ساخت شرکت البیت سیستم، برای عملیات‌های شناسایی و نظارتی دریایی به کار گرفته شده‌اند.(Niyazov, 2022)

در کنار تجهیزات، پشتیبانی فنی و حضور مستشاران اسرائیلی نیز بخش مهمی از این همکاری را تشکیل می‌دهد. چنین حضوری، هرچند رسمی اعلام نمی‌شود، اما در چارچوب مشاوره و پشتیبانی، بدون نقض کنوانسیون حقوقی دریای خزر (۲۰۱۸)، قابل تفسیر است. این شراکت، برای آذربایجان مزیت فناورانه در امنیت دریایی و برای اسرائیل ابزار نفوذ ژئوپلیتیکی در خزر فراهم می‌آورد. همکاری دریایی دو کشور نمونه‌ای از نفوذ نظامی غیرمستقیم و فناورمحور در محیط‌های ژئوپلیتیکی حساس محسوب می‌شود.

بحث:

بر مبنای یافته‌های پژوهش، حضور فعال و فزاینده دو بازیگر غیرساحلی، یعنی اسرائیل و ترکیه، در منطقه خزر نه‌تنها با روح حاکم بر مفاد کنوانسیون ۲۰۱۸ رژیم حقوقی این دریا در تضاد است، بلکه توازن امنیتی و تسلیحاتی منطقه را به‌طور معناداری مختل کرده است. طبق ماده ۳ این کنوانسیون، استقرار نیروهای نظامی کشورهای غیرساحلی و استفاده از قلمرو کشورهای ساحلی برای اقدامات نظامی علیه یکدیگر ممنوع اعلام شده است؛ با این حال، ترکیه به‌واسطه عضویت در ناتو و اسرائیل از طریق همکاری‌های امنیتی، اطلاعاتی و تسلیحاتی، به‌ویژه در جمهوری آذربایجان و ترکمنستان، به شکل غیرمستقیم در حال نقض عملی این مفاد هستند.از منظر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، این تحولات نه‌تنها فضای امنیتی در شمال کشور را پیچیده‌تر کرده‌اند، بلکه با ایجاد «شکاف راهبردی» در حلقه همسایگی ایران، عملاً امکان نفوذ ژئوپلیتیکی کشور را کاهش داده‌اند. ترکیه با تأمین تجهیزات پیشرفته برای نیروی دریایی ترکمنستان و ایجاد هماهنگی عملیاتی با آذربایجان، نوعی بازوی غیررسمی ناتو در خزر را بنا نهاده است؛ در حالی که اسرائیل با انتقال فناوری‌های پهپادی، موشکی و اطلاعاتی به آذربایجان، حلقه‌ای از بازدارندگی نامتقارن علیه ایران را شکل داده است.

در چارچوب راهبرد C۴، ایران برای پاسخ مؤثر به این وضعیت باید چهار مرحله کلیدی را دنبال کند:

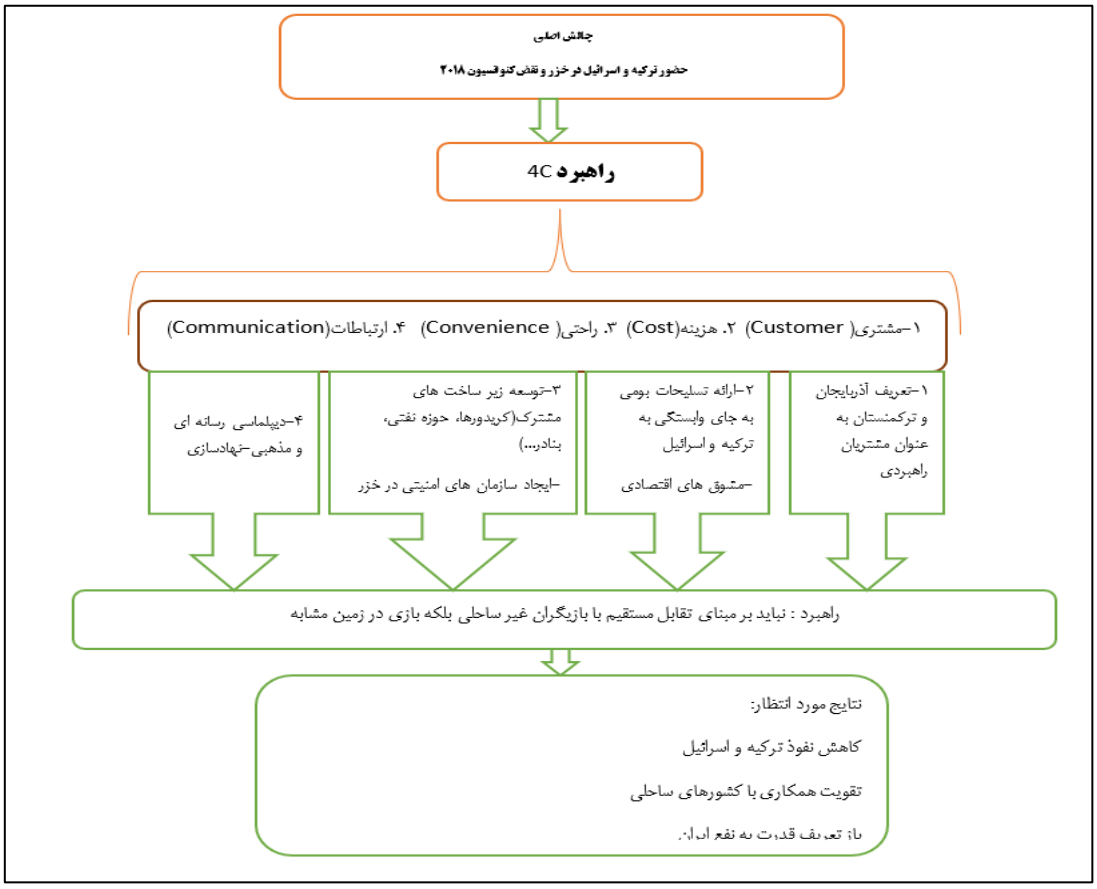
۱ .مشتری :(Customer) در این فاز، ایران باید کشورهای آذربایجان و ترکمنستان را نه به‌عنوان بازیگران خصمانه، بلکه به‌عنوان «مشتری‌های بالقوه راهبردی» تعریف کند؛ کشورهایی که در حال حاضر در دایره نفوذ ترکیه و اسرائیل قرار گرفته‌اند، اما همچنان دارای اشتراکات زبانی، فرهنگی، مذهبی و منافع انرژی‌محور با ایران هستند. برقراری ارتباط با نخبگان سیاسی، اقتصادی و نظامی این کشورها و شناخت دقیق نیازها و نگرانی‌های ژئوپلیتیکی آنان، گام نخست در بازتعریف این رابطه است.

۲ .هزینه :(Cost) اتخاذ هر راهبردی مستلزم ارزیابی دقیق هزینه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی آن است. در این راستا، ایران باید مزایای همکاری با این دو کشور را در حوزه‌هایی چون صادرات تجهیزات نظامی، بازسازی تسلیحات شوروی سابق، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های انرژی و ارائه مسیرهای ترانزیتی جایگزین از طریق خاک ایران، در مقابل هزینه‌های وابستگی به بازیگران خصم مانند ترکیه و اسرائیل برای این کشورها پررنگ کند. به‌عبارتی، ایران باید هزینه فرصت همکاری با دشمنان خود را برای این کشورها افزایش دهد.

۳ .سهولت :(Convenience) محیط دریای خزر، یک بستر ژئوپلیتیکی ناپایدار، پیچیده و چندقطبی است. در این شرایط، راهبرد پیشنهادی ایران باید از انعطاف‌پذیری و قابلیت انطباق بالا برخوردار باشد. تسهیل ارتباطات لجستیکی، تسلیحاتی، فرهنگی و آموزشی، و بهره‌گیری از ظرفیت‌های بندری، علمی و دیپلماتیک، ابزارهای عملیاتی‌سازی این راهبرد در شرایط متغیر منطقه‌ای محسوب می‌شوند.

۴ .ارتباطات :(Communication) عنصر کلیدی در موفقیت راهبرد ایران، ایجاد کانال‌های ارتباطی مؤثر، رسمی و غیررسمی با آذربایجان و ترکمنستان است. بهره‌گیری از دیپلماسی عمومی، نهادهای دینی، رسانه‌های منطقه‌ای، همکاری‌های علمی و دانشگاهی، و همچنین نهادسازی امنیتی و دفاعی مشترک، از جمله ابزارهای ارتباط‌محور هستند که می‌توانند اعتماد متقابل را

تقویت و زمینه بازگشت راهبردی این کشورها به مدار ایران را فراهم کنند. نتیجه بحث آن که ، راهبرد پیشنهادی جمهوری اسلامی ایران نباید بر مبنای تقابل مستقیم با بازیگران غیرساحلی تعریف شود، بلکه باید با بازی در زمینی مشابه ـ همانند عرضه تسلیحات، بازسازی لجستیکی، و تأمین امنیت انرژی ـ به‌گونه‌ای طراحی شود که منافع کشورهای همسایه در تعامل با ایران پررنگ‌تر و کم‌هزینه‌تر از گزینه‌های جایگزین تلقی گردد. این راهبرد باید ترکیبی از عقلانیت ژئوپلیتیکی، ابتکارهای تاکتیکی و سرمایه‌گذاری در اعتمادسازی منطقه‌ای باشد تا بتواند بر توازن جدید قدرت در خزر تأثیرگذار شود.حال جهت فهم بهتر مدل مفهوی را ارائه می گردد.

ترسیم از نگارنده

نتیجه گیری

تحولات ژئوپلیتیکی اخیر در منطقه خزر، به‌ویژه با ورود فعال و هدفمند بازیگران غیرساحلی چون ترکیه و اسرائیل، نظم امنیتی و حقوقی این پهنه استراتژیک را به چالش کشیده و توازن تسلیحاتی آن را دستخوش تغییرات بنیادین کرده است. این بازیگران با بهره‌گیری از خلأهای راهبردی ایران، توانسته‌اند از طریق ابزارهای فناورانه، اطلاعاتی و نظامی، نفوذ خود را در آذربایجان و ترکمنستان تثبیت کرده و عملاً برخی مفاد بنیادین کنوانسیون ۲۰۱۸ رژیم حقوقی دریای خزر را نقض نمایند.در چنین شرایطی، ایران نمی‌تواند صرفاً بر تفسیر حقوقی و ادبیات هشدارآمیز اتکا کند، بلکه نیازمند بازتعریف جایگاه راهبردی خود با نگاهی عمل‌گرایانه، هزینه‌سنج، و آینده‌محور است. کاربست مدل تحلیلی ۴ Cدر این پژوهش، بستری مفهومی و کاربردی برای طراحی چنین راهبردی فراهم آورده است. در این چارچوب، جمهوری اسلامی ایران باید با شناسایی دقیق ذی‌نفعان، تحلیل واقع‌گرایانه هزینه‌ها، تسهیل ارتباطات چندسطحی، و ایجاد کانال‌های تعاملی مؤثر، مسیر بازگشت آذربایجان و ترکمنستان به مدار ژئوپلیتیکی خود را هموار سازد.راهبرد مطلوب ایران، نه در موازنه‌سازی سخت‌افزارمحور بلکه در «موازنه‌سازی مشارکتی» نهفته است؛ راهبردی که به‌جای مقابله مستقیم، بر بازی در زمین منافع دو کشور هدف تأکید دارد. بهره‌گیری هوشمندانه از مزیت‌های موقعیت ترانزیتی، ظرفیت‌های دفاعی بومی، اشتراکات فرهنگی و زبانی، و دیپلماسی انرژی می‌تواند ابزارهایی کارآمد برای تحقق این هدف

باشد.بدیهی است که در جهان پرتنش و چندقطبی امروز، پیروزی از آن کشوری خواهد بود که ضمن حفظ اصول، قدرت انعطاف راهبردی در مواجهه با پیچیدگی‌های محیطی را دارا باشد. اگر ایران بتواند از درک ژئوپلیتیکی ـ انسانی برخاسته از مدل C۴ بهره گیرد، نه‌تنها خواهد توانست جایگاه خود را در معادلات خزر بازتعریف کند، بلکه می‌تواند با هزینه‌ای معقول و منطقی، به بازیگری محوری در نظم نوظهور این پهنه استراتژیک بدل شود.

پیشنهادات راهبردی

با توجه به چالش‌های فزاینده ناشی از حضور ترکیه و اسرائیل در معادلات امنیتی دریای خزر، و همچنین با در نظر گرفتن الزامات راهبردی ناشی از مفاد کنوانسیون ۲۰۱۸ و مدل C۴، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند مجموعه‌ای از اقدامات هدفمند و هوشمندانه را در سه سطح کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت به شرح زیر پیگیری نماید:

۱ .در سطح کوتاه‌مدت:تقویت دیپلماسی دفاعی منطقه‌ای از طریق پیشنهاد نشست‌های چهارجانبه نظامی میان ایران، روسیه، آذربایجان و ترکمنستان برای نظارت بر اجرای مفاد نظامی کنوانسیون ۲۰۱۸ و مقابله با نظامی‌سازی خزنده بازیگران غیربومی. ارائه بسته‌های همکاری فنی و نظامی برای بازسازی تجهیزات شوروی‌محور کشورهای همسایه و ایجاد وابستگی فنی ـ تسلیحاتی به ایران، به‌جای بازیگران ثالث. اعطای مشوق‌های انرژی‌محور همچون تخفیف در ترانزیت انرژی از خاک ایران یا تسهیل استفاده از بنادر ایرانی (انزلی، امیرآباد، چابهار به‌صورت ترکیبی) برای صادرات انرژی ترکمنستان و آذربایجان.

۲ .در سطح میان‌مدت: ایجاد سازمان همکاری امنیتی خزر با هدف نهادینه‌سازی مکانیسم‌های اعتمادسازی نظامی، مقابله با نفوذ کشورهای غیرساحلی، و اجرای مانورهای مشترک در چارچوب همکاری دریایی بومی. توسعه دیپلماسی فرهنگی ـ زبانی با تمرکز بر اشتراکات قومی، مذهبی و تمدنی میان ایران، ترکمنستان و آذربایجان از طریق نهادهای دینی، رسانه‌ای، دانشگاهی و جوانان نخبه. سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مشترک انرژی و حمل‌ونقل از جمله خطوط لوله ترکیبی، خطوط ریلی و کریدورهای چندوجهی که از مسیر ایران عبور کرده و وابستگی اقتصادی دو کشور همسایه را به ایران افزایش دهند.

۳ .در سطح بلندمدت:

تدوین دکترین امنیت دریای خزر بر پایه حضور فعال، بازدارنده، و هوشمند ایران در حوزه دریایی، با تأکید بر پیوند توازن تسلیحاتی و امنیت جمعی در خزر. ایجاد یک مرکز پژوهشی ژئوپلیتیکی خزر به‌منظور رصد تحولات امنیتی، تسلیحاتی و اطلاعاتی منطقه و ارائه تحلیل‌های راهبردی به نهادهای تصمیم‌ساز کشور. تعمیق ائتلاف راهبردی با روسیه و قزاقستان برای مدیریت تهدیدات مشترک و بازدارندگی در برابر سناریوهای نفوذ ترکیه و اسرائیل.

منابع

ابراهیمی‌کیاپی، هادی؛ وزارعی، کمال. (۱۳۹۹). تقابل راهبردهای جمهوری اسلامی ایران و رژیم صهیونیستی در منطقه استراتژیک قفقاز. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۹(۳۲)، ۱۲۵–۱۵۴. https://doi.org/10.22054/qpss.2019.41432.2297 .

اسمعیل‌پور روشن، علی‌اصغر؛ عزتی، عزت‌الله. (۱۳۸۸). تحلیلی بر ماهیت حقوقی دو قرارداد ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ بر سهم ۵۰ درصدی از دریای خزر. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۵(۱)، ۶۳–۷۰.

بیک‌محمدی، مهسا. (۱۳۸۵). ایران و رژیم حقوقی دریای خزر «پس از فروپاشی شوروی سابق». فصلنامه علمی–پژوهشی اطلاعات جغرافیایی «سپهر»، ۱۵(۵۸)، ۵۴–۵۹.

توحیدی، احمدرضا. (۱۳۸۴). رژیم حقوقی دریای خزر در معاهدات ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ ایران و شوروی و تحوّلات پس از فروپاشی. آموزه‌های حقوق کیفری، ۱(۱۵)، ۲۱۱–۲۵۲.

تیشه‌یار، ماندانا؛ گرجی، میلاد. (۱۳۹۵). سیاست امنیت انرژی ترکیه و نقش آن در انتقال انرژی به اروپا. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۹(۱)، ۶۵–۹۳. https://doi.org/10.22059/jcep.2016.585749 .

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۹۴). مبانی نظری و مفاهیم سیاست خارجی. تهران: انتشارات سمت.

دانایی‌فرد، حسن. (۱۳۹۶). مبانی نظری مدیریت استراتژیک. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

رصدخانه. (۱۴۰۲، ۳۱ فروردین). افتتاح اولین سفارت اسرائیل در ترکمنستان. بازیابی‌شده در ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۴، از https://rasadkhone.ir/crawling/افتتاح-اولین-سفارت-اسرائیل-در-ترکمنستان/

کلاری، بشیر؛ محمدجانی، مصطفی؛ قلی‌زاده، سید ابراهیم. (۱۳۹۷). نقش ژئوپلیتیک دریای خزر در راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران. سیاست دفاعی، ۲۷(۱۰۳)، ۱۵۱–۱۹۱.

کولایی، الهه؛ عزیزی، حمیدرضا. (۲۰۱۱). نقش انتقال انرژی در روابط ترکمنستان با روسیه. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۳(۷)، ۱۰۵–۱۲۵.

کیخسروی، مهدی؛ وضیایی، سید یاسر. (۱۴۰۰). تحلیل کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر: صلاحیت دولت‌های ساحلی در آب‌های سرزمینی. مجله حقوقی بین‌المللی، ۳۸(شماره ۶۴ (بهار–تابستان))، ۲۱۵–۲۴۱ . https://doi.org/10.22066/cilamag.2021.117596.1829

لشکربلوکی، مجتبی. (۱۳۹۷). استراتژی به روایت بالاترین. تهران: نشر سیته.

نخعی، احمد؛ ذوالقدر، مالک. (۱۴۰۲). تأثیرات ناتو بر سیاست خارجی ترکیه در سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۳. فصلنامه مطالعات منافع ملی، ۸(۳۲)، ۴۵–۶۵.

References

Ebrahimi Kiapi, H., & Vaziri, K. (2020). The strategic confrontation between the Islamic Republic of Iran and the Zionist regime in the strategic region of the Caucasus. *Strategic Policy Research, 9*(32), 125–154. https://doi.org/10.22054/qpss.2019.41432.2297 [In Persian]

Esmaeilpour Roshan, A. A., & Ezati, E. (2009). An analysis of the legal nature of the two treaties of 1921 and 1940 concerning the 50 percent share of the Caspian Sea. *New Perspectives in Human Geography, 5*(1), 63–70. [In Persian]

Bikmohammadi, M. (2006). Iran and the legal regime of the Caspian Sea after the collapse of the former Soviet Union. *Sepehr: Geographical Information Quarterly, 15*(58), 54–59. [In Persian]

Tohidi, A. R. (2005). The legal regime of the Caspian Sea under the 1921 and 1940 treaties between Iran and the Soviet Union and developments following the collapse of the Soviet Union. *Criminal Law Teachings, 1*(15), 211–252. [In Persian]

Tishehyar, M., & Gorji, M. (2016). Turkey's energy security policy and its role in energy transportation to Europe. *Central Eurasian Studies, 9*(1), 65–93. https://doi.org/10.22059/jcep.2016.58574 [In Persian]

Dehghani Firoozabadi, S. J. (2015). *Theoretical foundations and concepts of foreign policy*. SAMT Publications. [In Persian]

Danaeifard, H. (2017). *Theoretical foundations of strategic management*. Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAMT). [In Persian]

Rasadkhaneh. (2023, April 20). Opening of the first Israeli embassy in Turkmenistan. Retrieved May 15, 2025, from https://rasadkhone.ir/crawling/افتتاح-اولین-سفارت-اسرائیل-در-ترکمنستان/ [In Persian]

Klari, B., Mohammadjani, M., & Gholizadeh, S. E. (2018). The geopolitical role of the Caspian Sea in the defense strategy of the Islamic Republic of Iran. *Defense Policy, 27*(103), 151–191. [In Persian]

Koolaee, E., & Azizi, H. R. (2011). The role of energy transportation in Turkmenistan's relations with Russia. *Central Eurasian Studies, 3*(7), 105–125. [In Persian]

Khayksaravi, M., & Vazaei, S. Y. (2021). An analysis of the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: The jurisdiction of littoral states in territorial waters. *International Legal Journal, 38*(64), 215–241. https://doi.org/10.22066/cilamag.2021.117596.1829 [In Persian]

Lashkarbolouki, M. (2018). *Strategy according to the highest level*. Citeh Publishing. [In Persian]

Nakhai, A., & Zolghadr, M. (2023). The impact of NATO on Turkey's foreign policy from 2015 to 2023. *National Interests Studies Quarterly, 8*(32), 45–65. [In Persian]

Allahyarov, R. (2022). Directions of financial controlling, strategic forecasting and economic analysis of the Caspian region’s oil-gas enterprises. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3811

Avatkov, V., & Ryzhenkov, A. (2022). Turkmenistan and Turkey-centric integration. Russia and New States of Eurasia. https://doi.org/10.20542/2073-4786-2022-1-68-85

Bahgat, G. (2002). Pipeline diplomacy: The geopolitics of the Caspian Sea region. International Studies Perspectives. https://doi.org/10.1111/1528-3577.00098

Bahgat, G. (2010). Israel's energy security: The Caspian Sea and the Middle East. Israel Affairs. https://doi.org/10.1080/13537121.2010.487729

Bolukbasi, S. (1998). The controversy over the Caspian Sea mineral resources: Conflicting perceptions, clashing interests. Europe-Asia Studies. https://doi.org/10.1080/09668139808412545

Brown, A., Simons, T., Kurilla, I., Graziosi, A., Sell, L., & Zubok, V. (2023). Evaluating the demise of the Soviet Union. Journal of Cold War Studies. https://doi.org/10.1162/jcws_c_01162

Clausewitz, C. von. (1976). On war. Princeton University Press. https://doi.org/10.1515/9781400837403

FMS. (2023, April 18). Israel-Azerbaijan: An alliance in search of renewal. Foundation Mediterranean Strategic Studies. https://fmes-france.org/israel-azerbaijan-an-alliance-in-search-of-renewal

Gawor, T., & Hoberg, K. (2019). Customers' valuation of time and convenience in e-fulfillment. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management. https://doi.org/10.1108/IJPDLM-09-2017-0275

Ghariani, J. (2024). Turkish-Israeli relations: 'The golden years', 1991–2000. Israel Affairs. https://doi.org/10.1080/13537121.2023.2295602

GlobalSecurity.org. (n.d.). Dearsan C92 corvette – Turkmen class. https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/dearsan-c92.htm

Idan, A., & Shaffer, B. (2022). Israel's role in the Second Armenia-Azerbaijan war and its implications for the future. Consensus. https://consensus.app/papers/israel-%E2%80%99-s-role-in-the-second-armeniaazerbaijan-war-and-its-idan-shaffer/d6663cf4913359ac876c446b3fa04bd6/

Jajanidze, B. (2022). Regional security trends in the South Caucasus: Azerbaijan-Georgia-Turkey trilateral strategic cooperation. თავდაცვა და მეცნიერება. https://doi.org/10.61446/ds.1.2022.6456

Jane's. (2021). Turkmenistan Navy commissions new corvette. Janes Defence Weekly. https://www.janes.com/osint-insights/defence-news/turkmenistan-navy-commissions-new-corvette

Jane's. (2023). Janes weapons systems: Naval 2023–2024. Janes Information Group.

Karayel, A. (2016). Attitudes to income inequality and preferences for redistribution in Turkey. In Handbook of Research on Comparative Economic Development Perspectives on Europe and the MENA Region. https://doi.org/10.1007/978-3-319-22596-8_24

Karayel, Z. (2024). Azerbaijan-Türkiye relations in the context of security community: One nation, two states. Güvenlik Stratejileri Dergisi. https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.1565134

Kim, Y., & Blank, S. (2016). The new great game of Caspian energy in 2013–14: 'Turk Stream', Russia and Turkey. Journal of Balkan and Near Eastern Studies. https://doi.org/10.1080/19448953.2015.1094250

Kubicek, P. (2013). Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin. Journal of Eurasian Studies. https://doi.org/10.1016/j.euras.2013.03.007

Latsabidze, A. (2022). The role of the Caspian Sea region in the global energy security system. The Near East and Georgia. https://doi.org/10.32859/neg/14/131-149

Mahan, A. T. (1890). The influence of sea power upon history, 1660–1783. Little, Brown and Company.

Mearsheimer, J. J. (2001). The tragedy of Great Power politics. W. W. Norton & Company.

Mintzberg, H. (1994). The rise and fall of strategic planning: Reconceiving roles for planning, plans, planners. Free Press.

Mirzekhanov, K. (2023). Challenges and prospects for Turkmenistan's engagement with the US and EU. Istoriya. https://doi.org/10.18254/s207987840024935-7

Muratkhan, A. N., & Abildayev, A. S. (2024). Cooperation of the Central Asian countries in ensuring regional security. Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. https://bulpolit.enu.kz/index.php/main/article/view/249

Naval Analyses. (2017, March). Infographics of coast guard vessels - Azerbaijan. https://www.navalanalyses.com/2017/03/infographics-of-coast-guard-vessels-4.html

Naval News. (2021, August 13). Turkmenistan commissions its first Turkmen-class corvette 'Deniz Han'. https://www.navalnews.com/naval-news/2021/08/turkmenistan-comissions-its-first-turkmen-class-corvette-deniz-han

Niyazov, N. (2022). Models of cooperation between Azerbaijan and NATO member-states. International Trends / Mezhdunarodnye Protsessy. https://doi.org/10.17994/it.2022.20.2.69.7

Oztig, L. (2023). Turkish-Israeli relations under AKP rule. Israel Affairs. https://doi.org/10.1080/13537121.2024.2295611

Petriaiev, O. (2022). Strategic interests of the Republic of Turkey in the region of the Middle East and North Africa. National Technical University of Ukraine Journal: Political Science, Sociology, Law. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269555

Pietkiewicz, M. (2021). Legal status of Caspian Sea – problem solved? Marine Policy. https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104321

Pushkareva, V. (2021). The Caspian region in modern politics: Problems of regional cooperation. Vestnik Udmurtskogo Universiteta: Sociology, Political Science, International Relations. https://doi.org/10.35634/2587-9030-2021-5-2-211-220

Royer, P. (2012). Géopolitique des mers et des océans. Qui tient la mer tient le monde. Presses Universitaires de France. https://doi.org/10.3917/puf.royer.2012.01

Scarano, M., & Dominguez, G. (2021, August 18). Turkmenistan Navy commissions new corvette. Janes. https://www.janes.com/osint-insights/defence-news/turkmenistan-navy-commissions-new-corvette

Soloviova, E. (2023). The role of Turkey in the Second Karabakh war and its implications for Central Asia. Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5(65)-12

Wang, J., Qu, J., Zhao, Z., & Yin, Y. (2023). BDBRC: A Chinese military entity recognition model combining context contribution and residual dilatation convolutional networks. Journal of King Saud University - Computer and Information Sciences. https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2023.101799

Zhang, Y., Huang, W., Pan, S., Shan, Z., Zhou, Y., Gan, Q., & Xiao, Z. (2023). New management strategies for primary headache disorders: Insights from P4 medicine. Heliyon. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22285